

Sławomir J. Snarski • Marek Martyniuk

EFEKTY WSPARCIA ZADAŃ GMIN W ZAKRESIE OCHRONY ŚRODOWISKA W RAMACH PROGRAMU ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH 2007-2013 W WOJEWÓDZTWIE PODLASKIM

Sławomir J. Snarski, dr inż. – Politechnika Białostocka
Marek Martyniuk, mgr – Uniwersytet w Białymstoku

adres korespondencyjny:

Zamiejscowy Wydział Leśny Politechniki Białostockiej
ul. Piłsudskiego 8, 17-200 Hajnówka
e-mail: s.snarski@pb.edu.pl

EFFECTS OF SUPPORT OF COMMUNES IN ENVIRONMENTAL PROTECTION UNDER THE RURAL DEVELOPMENT PROGRAMME FOR 2007-2013 IN PODLASKIE VOIVODESHIP

SUMMARY: The Rural Development Programme for 2007-2013 is an important instrument of support of the communes of Podlasie Voivodeship in environmental protection. In order to determine the scale and effectiveness of the provided support, three selected areas of intervention of operation number 321 - Basic services for the economy and rural population were analyzed, namely: investments related to water and wastewater management, creating a system of collection, segregation and disposal of municipal waste and the production or distribution of energy from renewable sources. The results of research and analysis indicates that the implementation of measure 321 contributed to the improvement in environmental protection in rural areas, contributing positively to the improvement of standard of living by their residents, by improving the quality of water, air and soil. However, far too little support has been granted to investments in renewable energy, which will have a negative impact on reducing emissions of carbon dioxide into the atmosphere.

KEYWORDS: Rural Development Programme, environmental protection, effects of implementation, commune

Wstęp

Jednym z priorytetów Unii Europejskiej, wyrażonym decyzją 2006/144/WE Rady z dnia 20 lutego 2006 r. w sprawie strategicznych wytycznych Wspólnoty dla rozwoju obszarów wiejskich¹, była poprawa środowiska naturalnego na terenach wiejskich. W okresie programowania obejmującym lata 2007–2013 istotnym instrumentem zapewniającym bezpośrednie wsparcie obszarów wiejskich w zakresie ochrony środowiska w Polsce był Program Rozwoju Obszarów Wiejskich (dalej PROW 2007-2013). Program, po uzyskaniu akceptacji ze strony Komisji Europejskiej, był wdrażany we wszystkich województwach w Polsce, gdyż całe terytorium kraju zostało sklasyfikowane jako obszar Celu Konwergencji.

Podstawą realizacji PROW 2007-2013 były priorytety i kierunki rozwoju określone w Krajowym Planie Strategicznym Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 na podstawie przepisów rozporządzenia Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW)². Łączna kwota środków finansowych przeznaczonych na implementację PROW 2007-2013 to ponad 17,2 mld euro, z czego około 4 mld euro stanowiły środki krajowe przeznaczone na ten cel w ustawie budżetowej, a ponad 13,2 mld euro pochodziło z budżetu Unii Europejskiej.

Przy tak znaczących środkach dedykowanych rozwojowi obszarów wiejskich w Polsce, z jednoczesnym uwzględnieniem wagi jaką Unia Europejska nadaje kwestiom związanym z ochroną środowiska i regionalizacją wdrażania działań, należałoby się spodziewać, iż w tym zakresie beneficjentem znacznej części alokacji PROW 2007-2013 będą gminy, na które ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym³ nałożyła szereg obowiązków między innymi z zakresu ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, usuwania i oczyszczania ścieków komunalnych oraz utrzymania wysypisk i unieszkodliwiania odpadów komunalnych. Z uważnej analizy zapisów Programu wynika, że nie zawierał on osi priorytetowej czy działania związanego bezpośrednio i wyłącznie z ochroną środowiska na terenach wiejskich skierowanej do gmin. Mając powyższe na uwadze, celem niniejszego artykułu było zbadanie możliwości i efektów wsparcia zadań gmin w zakresie ochrony środowiska w ramach PROW 2007-2013, ze szczególnym uwzględnieniem zakresu, formy i efektów przedmiotowego wsparcia w województwie podlaskim.

¹ (Dz. Urz. UE L 55 z 25.2.2006 r.).

² (Dz. Urz. UE L 277/1 z 21.10.2005 r.).

³ Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 11 marca 2013 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2013 r. poz. 594).

Cele i struktura PROW 2007-2013 w zakresie działań związanych z ochroną środowiska na obszarach wiejskich

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013 składał się z 4 osi priorytetowych, które były wdrażane w ramach 23 działań. Funkcje Instytucji Zarządzającej, stosownie do przepisów ustawy z dnia 7 marca 2007 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich⁴, zostały przypisane ministrowi właściwemu ds. rozwoju wsi. W celu zapewnienia regionalizacji wdrażania działań PROW 2007-2013, zadania w zakresie wdrażania 6 spośród 23 działań, w tym dotyczące wsparcia zadań gmin w zakresie ochrony środowiska, zostały delegowane przez Instytucję Zarządzającą do poszczególnych samorządów wojewódzkich⁵.

Tabela 1
Plan finansowy PROW 2007-2013 w podziale na osie [euro]

Nazwa Osi	Wkład publiczny		
	Ogółem wkład publiczny	Stawka wkładu EFRROW (%)	Kwota EFRROW
Oś 1. Poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego	7 866 582 952	75,00%	5 899 937 213
Oś 2. Poprawa środowiska naturalnego i obszarów wiejskich	5 017 001 520	80,00%	4 013 601 216
Oś 3. Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej	3 335 986 302	75,00%	2 501 989 727
Oś 4. LEADER	768 200 000	80,00%	614 560 000
Pomoc techniczna	266 600 000	75,00%	199 950 000
Razem:	17 254 370 774	76,68%	13 230 038 156

Źródło: opracowanie własne na podstawie PROW 2007-2013, wersja z maja 2015 roku, s. 349.

Zasadniczym celem PROW 2007-2013 była realizacja koncepcji wielofunkcyjności rolnictwa i obszarów wiejskich. Powyższy cel był realizowany za pomocą celów szczegółowych, które znalazły swoje odzwierciedlenie w osiach Progra-

⁴ Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 listopada 2012 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (Dz. U. z 2013 r. poz. 173).

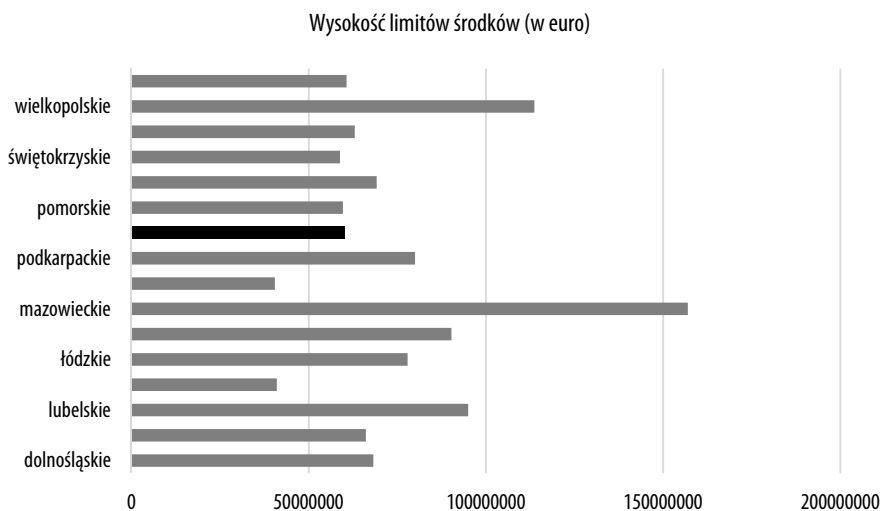
⁵ *Dobre praktyki w ramach działań samorządowych PROW 2007-2013*, Warszawa 2011, s. 4.

mu⁶. Podział środków finansowych w ramach poszczególnych osi priorytetowych PROW 2007-2013, z uwzględnieniem osi 3 dotyczącej między innymi wsparcia zadań gmin w zakresie ochrony środowiska, przedstawia tabela 1.

Jak można zauważyć już na etapie analizy nazewnictwa poszczególnych osi PROW 2007-2013, do ochrony środowiska bezpośrednio odnosiła się jedynie nazwa osi 2, która w katalogu beneficjentów nie zawierała jednakże jednostek samorządu terytorialnego (za wyjątkiem możliwości ubiegania się o wsparcie na zalesienie). Instrumentem dedykowanym w głównej mierze operacjom związanym z ochroną środowiska, w którym beneficjentami mogły być gminy lub ich jednostki organizacyjne, było działanie 321 Podstawowe usługi dla gospodarki i ludności wiejskiej. Cel przedmiotowego działania był związany między innymi z poprawą jakości środowiska naturalnego i krajobrazu, zwłaszcza w zakresie infrastruktury społecznej i technicznej. Aspekty te były wspierane w operacjach o charakterze inwestycyjnym we wszystkich województwach przez poszczególne urzędy marszałkowskie. Całkowity budżet działania 321 wyniósł 1 744 133 148 euro. Podział środków PROW 2007-2013 w ramach tegoż działania na województwa prezentuje rysunek 1.

Rysunek 1

Podział środków PROW 2007-2013 na województwa w ramach działania 321, bez limitu środków przeznaczonych na priorytet infrastruktura szerokopasmowego Internetu na obszarach wiejskich [euro]



Źródło: opracowanie własne na podstawie rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 4 listopada 2013 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie podziału środków Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 (Dz. U. z 2013, poz. 1357).

⁶ *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013*, wersja z maja 2015 r., Warszawa 2015, s. 123, www.minrol.gov.pl [20-08-2015].

Przedmiotem wsparcia w ramach działania 321 była realizacja inwestycji z zakresu gospodarki wodno-ściekowej, tworzenie systemu zbioru, segregacji, wywozu odpadów komunalnych, wytwarzania lub dystrybucji energii ze źródeł odnawialnych, budowy infrastruktury szerokopasmowego Internetu oraz budowy lub modernizacji targowisk⁷. Beneficjentami w ramach działania 321 mogły być gminy lub ich jednostki organizacyjne. Pomoc przyznawana była w formie refundacji części kosztów inwestycyjnych w zakresie między innymi zakupu materiałów i wykonania prac budowlano-montażowych oraz zakupu niezbędnego wyposażenia. Maksymalna wysokość dofinansowania na realizację projektów w jednej gminie, w okresie realizacji PROW 2007-2013, nie mogła przekroczyć 4 000 000 zł na projekty w zakresie gospodarki wodno-ściekowej, 200 000 zł na projekty w zakresie tworzenia systemu zbioru, segregacji, wywozu odpadów komunalnych oraz 3 000 000 zł na projekty w zakresie wytwarzania lub dystrybucji energii ze źródeł odnawialnych⁸. Co do zasady, poziom dofinansowania z EFRROW na te zadania wynosił maksymalnie 75%.

Wdrażanie działania 321 Podstawowe usługi dla gospodarki i ludności wiejskiej w ramach PROW 2007-2013 w województwie podlaskim

Stosownie do analizy sytuacji na terenach wiejskich dokonanej we wstępnej fazie projektowania PROW 2007-2013, jako jedną z najistotniejszych barier w rozwoju obszarów wiejskich określono słabo rozwiniętą infrastrukturę techniczną, zwłaszcza w zakresie braku wystarczającej sieci kanalizacyjnej oraz oczyszczalni ścieków⁹. Biorąc pod uwagę zróżnicowanie regionalne kraju, najgorzej wyposażone w infrastrukturę ochrony środowiska były województwa wschodniej części Polski, w tym województwo podlaskie¹⁰. Odpowiedzią na przedstawione powyżej problemy miała być implementacja działania 321 Podstawowe usługi dla gospodarki i ludności wiejskiej.

W celu określenia skali i efektywności wsparcia zadań gmin województwa podlaskiego w zakresie ochrony środowiska w ramach PROW 2007-2013 poddano analizie trzy wybrane obszary interwencji działania 321, a mianowicie: inwestycje z zakresu gospodarki wodno-ściekowej, tworzenie systemu zbioru, segregacji, wywozu odpadów komunalnych oraz wytwarzanie lub dystrybucja energii

⁷ M. Kowalewska, A. Prokopiuk, *Wykorzystanie środków w ramach osi 3 PROW w województwie podlaskim*, „Zeszyty Naukowe SGGW, Polityki Europejskie, Finanse i Marketing” 2012 nr 8(57), s. 255.

⁸ *Dobre praktyki...*, s. 6.

⁹ L. Kłós, *Stan infrastruktury wodno-kanalizacyjnej na obszarach wiejskich w Polsce a wymogi Ramowej Dyrektywy Wodnej*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego” 2011 nr 24, s. 85.

¹⁰ *Program...*, s. 112.

ze źródeł odnawialnych. Analiza pomija operacje z zakresu budowy infrastruktury szerokopasmowego Internetu oraz budowy lub modernizacji targowisk ze względu na ich zbyt znikomy pozytywny wpływ na ochronę środowiska, na przykład w zakresie zmniejszania potrzeb transportowych¹¹. Dla zobiektywizowania oceny efektów wsparcia zadań gmin w zakresie ochrony środowiska w województwie podlaskim należy zaznaczyć, że niemal cała podstawowa infrastruktura techniczna ochrony środowiska mogła być, przy zachowaniu kryteriów demarkacyjnych, współfinansowana z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podlaskiego 2007-2013 lub Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2007-2013¹².

Największa alokacja w ramach działania 321 w województwie podlaskim została przeznaczona na dofinansowanie inwestycji z zakresu gospodarki wodno-ściekowej. Od początku wdrażania PROW 2007-2013 do dnia 31 maja 2015 roku Zarząd Województwa Podlaskiego rozstrzygnął 7 konkursów w tym obszarze kwalifikując do realizacji 263 wnioski gmin lub ich jednostek organizacyjnych na łączną kwotę dofinansowania 361 470 811 zł (tabela 2). Liczba złożonych wniosków i kwota ich dofinansowania dobitnie pokazują skalę potrzeb inwestycyjnych gmin w tym zakresie.

Tabela 2
Operacje zakwalifikowane do dofinansowania dla działania 321 w województwie podlaskim od początku wdrażania PROW 2007-2013 do 31 maja 2015 roku [zł]

Zakres działania	Liczba wniosków	Całkowity koszt operacji [zł z VAT]	Koszty kwalifikowalne operacji	Wnioskowana kwota pomocy
Gospodarka wodno-ściekowa	263	665 944 313,52	541 074 697,59	361 470 811,00
Tworzenie systemu zbiórki, segregacji lub wywozu odpadów komunalnych	28	6 061 879,07	4 941 544,11	3 290 534,00
Wytwarzanie lub dystrybucja energii ze źródeł odnawialnych	4	1 509 764,40	1 178 691,48	705 411,00
Razem	295	673 515 956,99	547 194 933,18	365 466 756,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podlaskiego w Białymstoku, www.prow.wrotapodlasia.pl [20-08-2015].

¹¹ *Prognoza oddziaływania na środowisko projektu Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013*, Warszawa 2006, s. 101.

¹² J. Rowiński, *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013 („PROW-2013”)*, „Zeszyty Naukowe SGGW. Polityki Europejskie, Finansowe i Marketingowe” 2009 nr 1(50), s. 61.

Dużo mniejszym zainteresowaniem samorządów cieszyło się wsparcie z zakresu tworzenia systemu zbiórki, segregacji lub wywozu odpadów komunalnych. Pomoc mogła być udzielona w szczególności na zakupu pojemników do segregacji odpadów komunalnych, zakupu środków transportu na potrzeby systemu zbiórki, segregacji lub wywozu odpadów komunalnych, budowy i wyposażenia punktów segregacji odpadów oraz zakupu materiałów i usług niezbędnych do realizacji operacji. W ramach pięciu naborów wniosków Zarząd Województwa Podlaskiego do końca maja 2015 roku wybrał do realizacji 28 wniosków o łącznej kwocie dofinansowania 3 290 534 zł (tabela 2).

W zakresie wytwarzania lub dystrybucji energii ze źródeł odnawialnych Zarząd Województwa Podlaskiego do 31 maja 2015 roku rozstrzygnął trzy konkursy, w których wybrał tylko 4 wnioski na ogólną kwotę dofinansowania 705 411 zł (tabela 2). Przedmiotem projektów wybranych do realizacji było przede wszystkim wykorzystanie energii słonecznej w obiektach użyteczności publicznej, w szczególności przez zakup i montaż kolektorów słonecznych, oraz wykorzystanie energii geotermalnej.

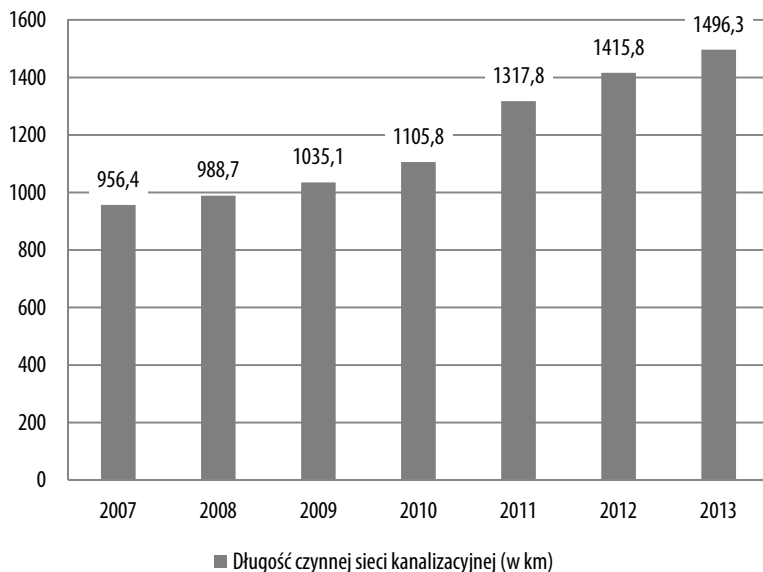
Efekty wdrażania działania 321 Podstawowe usługi dla gospodarki i ludności wiejskiej PROW 2007-2013 w regionie

Angażując tak znaczące środki finansowe we wsparcie zadań gmin w zakresie ochrony środowiska w ramach PROW 2007-2013 w województwie podlaskim, zwłaszcza w zakresie gospodarki wodno-ściekowej, należałoby spodziewać się dość istotnej poprawy dostępności i stanu infrastruktury ochrony środowiska w regionie. Stąd też na podstawie dostępnych danych dokonano analizy w układzie czasowym zmian w obszarach podlegających wsparciu. Długość czynnej sieci kanalizacyjnej na obszarach wiejskich województwa podlaskiego w latach 2007-2013 przedstawiono na rysunku 2.

Z analizy danych zaprezentowanych na rysunku 2 wynika, iż efektem realizacji inwestycji przez gminy bądź ich jednostki organizacyjne w zakresie gospodarki wodno-ściekowej na obszarach wiejskich w województwie podlaskim była poprawa dostępności sieci kanalizacyjnej. Pomimo, że w roku 2013 długość czynnej sieci kanalizacyjnej w porównaniu do 2007 roku uległa zwiększeniu z 956,4 do 1 496,3 km, to i tak udział ludności korzystającej z oczyszczalni ścieków na terenach wiejskich w 2013 roku wyniósł zaledwie 19% (wobec 31% średnio w Polsce)¹³ w porównaniu do 16,2% w 2007 roku. Podobnie sytuacja wygląda w zakresie stopnia zwodociągowania gmin. Długość czynnej sieci rozdzielczej wzrosła z 9 964,6 km w 2007 roku do 11 174,9 km w 2013 roku. W efekcie nastąpił wzrost liczby ludności korzystającej z sieci wodociągowej na obszarach wiejskich z 356 240 osób w 2007 roku do 360 650 osób w 2013 roku.

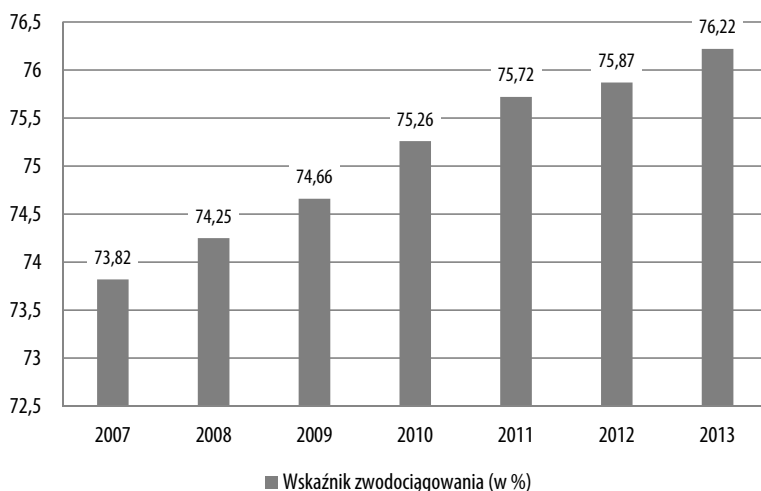
¹³ Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do roku 2020, Białystok 2013, s. 20, www.strategia.wrotapodlasia.pl [20-08-2015].

Rysunek 2
Długość czynnej sieci kanalizacyjnej na obszarach wiejskich w województwie podlaskim w latach 2007-2013 [km]



Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS, www.stat.gov.pl [20-08-2015].

Rysunek 3
Wskaźnik zwodociągowania obszarów wiejskich w województwie podlaskim w latach 2007-2013 [%]



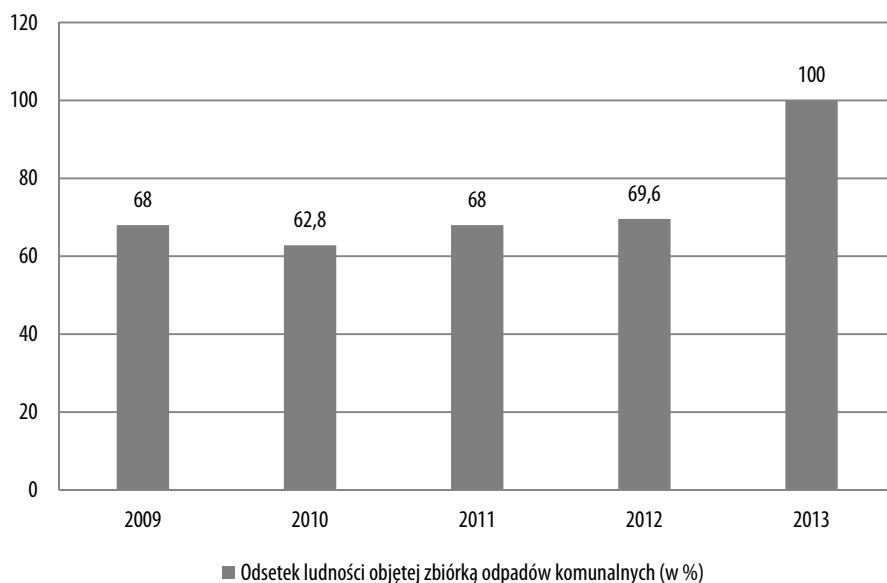
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, www.minrol.gov.pl [20-08-2015].

Ten stan faktyczny ma swoje odzwierciedlenie w wartościach wskaźnika zwodociągowania obszarów wiejskich w latach 2007-2013 (rysunek 3).

Istotny problem w regionie stanowi gospodarka odpadami komunalnymi. Co prawda 83% zebranych odpadów trafia na składowiska, lecz tylko 4% odpadów zbieranych jest selektywnie, co plasuje województwo podlaskie na ostatnim miejscu wśród 16 województw¹⁴. Pomimo relatywnie niewielkiego wsparcia gmin w zakresie tworzenia systemu zbiórki, segregacji lub wywozu odpadów komunalnych, odsetek ludności objętych zorganizowanym systemem zbiórki odpadów komunalnych na obszarach wiejskich wzrósł z 68% w 2009 roku do 100% w 2013 roku (rysunek 4).

Rysunek 4

Ludność objęta zbiórką odpadów komunalnych na obszarach wiejskich w województwie podlaskim w latach 2009-2013 [%]



Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS, www.stat.gov.pl [20-08-2015].

Wsparcie inwestycji w odnawialne źródła energii, pomimo że przeciwdziałanie zmianom klimatu jest jednym z długofalowych priorytetów Unii Europejskiej, okazało się bardzo znikome. Wynika to zapewne w dużej mierze z koniczności spełnienia ściśle określonych warunków atmosferycznych i czasowych (na przykład odpowiednie nasłonecznienie i odpowiednia pora dnia i nocy w przypadku instalacji solarnej) aby uzyskać optymalną efektywność i moc systemu¹⁵. Dodat-

¹⁴ Ibidem, s. 20.

¹⁵ *Odnawialne źródła energii. Ekspertyza dotycząca ekonomicznych uwarunkowań rozwoju poszczególnych rodzajów odnawialnych źródeł energii na obszarach wiejskich oraz ich wpływ na*

kowo przyczyną niewielkiego zainteresowania gmin tym zakresem wsparcia mogło być przekonanie, iż inwestycje na przykład w obszarze gospodarki wodno-ściekowej są dużo bardziej istotne dla mieszkańców z punktu widzenia realizacji zadań z zakresu ochrony środowiska i poprawy jakości życia na obszarach wiejskich.

Podsumowanie

Zaprezentowane wyniki badań i analiz wskazują, że PROW 2007-2013 był ważnym instrumentem wsparcia zadań gmin w zakresie ochrony środowiska w województwie podlaskim. Implementacja działania 321 Podstawowe usługi dla gospodarki i ludności wiejskiej, przyczyniła się do poprawy sytuacji w zakresie ochrony środowiska na terenach wiejskich, wpływając korzystnie na podniesienie jakości życia ich mieszkańców poprzez poprawę jakości wód, powietrza i powierzchni ziemi.

Paradoksalnie, pomimo wsparcia największej liczby projektów z zakresu gospodarki wodno-ściekowej, sytuacja w tym obszarze wygląda relatywnie najgorzej, zwłaszcza w porównaniu z innymi województwami. Z tego względu inwestycje z tej dziedziny powinny podlegać dalszemu wsparciu w ramach perspektywy finansowej na lata 2014-2020. Systemy wodociągowo-kanalizacyjne cechują się złożoną strukturą sieciową wymagającą wysokich nakładów finansowych. Znaczące zaniedbania odnośnie infrastruktury technicznej są widoczne zwłaszcza na terenach oddalonych od wsi, czyli w koloniach i przysiółkach, gdzie doprowadzenie i podłączenie urządzeń sieciowych jest kosztowne i niejednokrotnie trudne ze względów technicznych. Właściwym rozwiązaniem w takiej sytuacji byłaby kontynuacja wsparcia na rzecz gmin, na przykład w zakresie budowy przydomowych oczyszczalni ścieków¹⁶.

Z kolei poprawa sytuacji w zakresie zwiększenia liczby osób objętych zorganizowanym systemem zbiórki i wywozu odpadów komunalnych wynika zapewne z funkcjonowania od 1 lipca 2013 roku nowego systemu gospodarki odpadami komunalnymi, gdyż nieefektywna i przestarzała gospodarka odpadami stanowi nadal duży problem w województwie¹⁷. System ten nałożył na gminy szereg obowiązków związanych miedzy innymi ze zorganizowaniem zagospodarowania odpadów komunalnych z zamieszkałych nieruchomości.

Stanowczo zbyt małe wsparcie zostało udzielone inwestycjom w odnawialne źródła energii, co będzie miało negatywny wpływ na ograniczenie emisji dwutlenku węgla do atmosfery. Dlatego też zasadnym jest kontynuacja instrumentów mających na celu wsparcie finansowe dotyczące poprawy w tej dziedzinie. Mając na uwadze fakt, iż Zarząd Województwa Podlaskiego jeszcze w 2015 roku ogłosił kilka konkursów z zakresu ochrony środowiska w ramach PROW 2007-2013,

opłacalność produkcji rolniczej w Polsce w kontekście WPR, Warszawa 2012, s. 184.

¹⁶ L. Kłós, op. cit., s. 81.

¹⁷ *Strategia...*, s. 20.

na dzień dzisiejszy nie można w sposób pełny ocenić efektów wsparcia zadań gmin dotyczących inwestycji z tego zakresu.

Literatura

- Decyzja 2006/144/WE Rady z dnia 20 lutego 2006 r. w sprawie strategicznych wytycznych Wspólnoty dla rozwoju obszarów wiejskich (Dz. Urz. UE L 55 z 25.2.2006 r.)
- Dobre praktyki w ramach działań samorządowych PROW 2007-2013*, Warszawa 2011
- Kłós L., *Stan infrastruktury wodno-kanalizacyjnej na obszarach wiejskich w Polsce a wymogi Ramowej Dyrektywy Wodnej*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego” 2011 nr 24
- Kowalewska M., Prokopiuk A., *Wykorzystanie środków w ramach osi 3 PROW w województwie podlaskim*, „Zeszyty Naukowe SGGW, Polityki Europejskie, Finanse i Marketing” 2012 nr 8(57)
- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 11 marca 2013 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2013 r. poz. 594)
- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 listopada 2012 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (Dz. U. z 2013 r. poz. 173)
- Odnawialne źródła energii. Ekspertyza dotycząca ekonomicznych uwarunkowań rozwoju poszczególnych rodzajów odnawialnych źródeł energii na obszarach wiejskich oraz ich wpływ na opłacalność produkcji rolniczej w Polsce w kontekście WPR*, Warszawa 2012
- Prognoza oddziaływania na środowisko projektu Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013*, Warszawa 2006
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013*, wersja z maja 2015 r., Warszawa 2015, www.minrol.gov.pl
- Rowiński J., *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013 („PROW-2013”)*, „Zeszyty Naukowe SGGW. Polityki Europejskie, Finansowe i Marketingowe” 2009 nr 1(50)
- Rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 4 listopada 2013 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie podziału środków Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 (Dz. U. z 2013, poz. 1357)
- Rozporządzenia Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) (Dz. Urz. UE L 277/1 z 21.10.2005 r.)
- Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do roku 2020*, Białystok 2013, www.strategia.wrotapodlasia.pl
www.minrol.gov.pl
www.prow.wrotapodlasia.pl
www.stat.gov.pl